

Joanna Sulikowska-Fajfer
Kai Witzlack-Makarevich
Universitäten Halle, Jena (Niemcy)

Język polski w Niemczech: polszczyzna pokolenia drugiej generacji

Język polski poza Polską

Można pokusić się o stwierdzenie, że Polska jest krajem emigracji, ponieważ Polacy już na długo przed wejściem Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku wykazywali się dużą mobilnością. Nawet jeśli emigracja ta miała charakter czasowy i obejmowała np. okres studiów lub pracy zarobkowej w Europie Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, to ukształtowała się znaczna grupa emigrantów, w odniesieniu do której używa się określenia *Polonia*. Andrzej Markowski zwraca uwagę, że tylko część tej społeczności „posługuje się polszczyzną, zna lepiej lub gorzej jakiś wariant tego języka“ (Markowski 1992: 172). Język polski jest również używany przez polskie mniejszości autochtoniczne w krajach sąsiadujących z Polską, takich jak Litwa, Białoruś, Ukraina i Czechy. Tam sytuacja wygląda jednak inaczej: przynależność do „narodowości polskiej wiąże się niemal zawsze ze znajomością polszczyzny, a w wielu wypadkach [...] także ze wskazaniem na język polski jako ojczysty” (Markowski 1992: 173).

Język polskich mniejszości narodowych rozwijał się od stuleci „bez oderwania od języka ogólnopolskiego i gwar ludowych [...] w otoczeniu innych języków słowiańskich i naturalnie wchodząc z nimi w kontakty językowe, był poddawany jednak podobnym procesom jak polszczyzna w Polsce (Markowski 1992: 173 i nast.), zachowując przy tym pewne archaiczne cechy, które są typowe dla większości polskich gwar peryferyjnych (Markowski 1992: 177). Z tego też powodu należy on do kręgu zainteresowań dialektologii polskiej oraz badań językoznawczych dotyczących kontaktów językowych. Przedstawiciele tych mniejszości przyczyniają się nawet – w pewnych okolicznościach – do zachowania języka polskiego „w nienaruszonym stanie, dzięki czemu odnawia się cała polszczyzna literacka, także tworzona w Polsce” (Miodunka 1990b: 12).

Język polski w Niemczech

Emigracja z Polski do Niemiec ma długą tradycję. Już w XIX w. emigrowało do Zagłębia Ruhry wielu mówiących po polsku obywateli Prus pochodzących z ziem polskich pod zaborem pruskim. Ci tak zwani *Ruhrpolen* byli sprowadzani do pracy w przemyśle górniczym i hutniczym przede wszystkim ze Śląska, z Pomorza i z okolic Poznania. Przed pierwszą wojną światową stanowili oni ponad jedną szóstą populacji trzymilionowej wówczas ludności Zagłębia Ruhry. Już wtedy przyjeżdżali tam nie tylko zwerbowani robotnicy, lecz również ludzie szukający szczęścia w nowej ojczyźnie. Pomimo początkowych trudności spowodowanych m.in. ówczesną wielką

polityką, integracja *Ruhrpolen* może być uznana za udany rozdział niemieckiej historii imigracji. O tym rozdziale przypominają dzisiaj tylko liczne nazwiska polskiego pochodzenia (często zniemczone), jak np. komisarz Schimanski (pl.: *Szymański*) z popularnego serialu kryminalnego czy legendy klubu piłkarskiego Schalke 04 – Fritz Szepan i Ernst Kuzorra – a także wyblakłe polskie napisy na murach w Bochum, Essen, czy Bottrop.

Od połowy lat 70. XX w. celem emigracji mniejszości niemieckiej była Republika Federalna Niemiec. Ludność, która po drugiej wojnie światowej pozostała w nowo utworzonej Polskiej Republice Ludowej, z własnej woli zaniechała posługiwania się językiem niemieckim lub została do tego zmuszona. Po przyjeździe do Niemiec społeczność ta zwykle szybko się integrowała i do dziś stanowi najliczniejszą grupę użytkowników języka polskiego w Niemczech; nie może jednak zostać zaliczona do *Polonii*, ponieważ terminem tym określa się osoby polskiego pochodzenia (Markowski 1992: 172).

Sytuacja ta wykazuje pewne podobieństwo do sytuacji języka rosyjskiego w Niemczech, używanego m.in. przez tzw. *Russlanddeutschen* (*rosyjskich Niemców*), którzy stanowią najliczniejszą grupę wśród – według danych szacunkowych – prawie sześciu milionów użytkowników tego języka (Żdanova 2012: 685). Tym samym rosyjski ma obok tureckiego największą liczbę użytkowników wśród językowych mniejszości w Niemczech. Tak jak w przypadku języka polskiego mamy tu do czynienia z paradoksem polegającym na tym, że rozwój oraz zachowanie języka rosyjskiego są zasługą grupy, której przedstawiciele wyemigrowali do Niemiec, ponieważ mimo asymilacji ze swoim otoczeniem oraz zaniechania używania języka niemieckiego czuli się Niemcami. Większość z nich emigrowała do RFN w momencie zmniejszenia się obowiązujących wówczas restrykcji dotyczących wyjazdów za granicę. Dlatego nie dziwi, że w polskojęzycznej społeczności w Niemczech najbardziej rozpowszechniony jest dialekt śląski, w którym są obecnie wyraźne ślady niemiecko-polskich kontaktów językowych. W większości przypadków mamy tu do czynienia z etnicznymi Niemcami z tego właśnie regionu.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku Niemcy i Polska zbliżyły się do siebie. Obywatele obu krajów cieszą się całkowitą swobodą wyjazdów za granicę. Według danych Centrum Dokumentacji Kultury i Historii Polaków w Niemczech, ponad dwa miliony ludzi z polskimi korzeniami zamieszkuje obecnie terytorium Niemiec. W przeciwieństwie do społeczności rosyjsko- czy tureckojęzycznej, ludność polskojęzyczna, pomimo swej liczebności, w oczach opinii publicznej nie jest postrzegana jako całość. Także spójność grupy jest niewielka, a jej wspólnym mianownikiem jest tylko język polski (Kaluza 2002: 699). Uwe Hinrichs uważa, że jest to spowodowane niewyróżnianiem się w społeczeństwie, gotowością do integracji oraz ambicją, by osiągnąć sukces zawodowy (Hinrichs 2013: 134).

Na liście języków świata Jörna Achterberga (2005: 243), ułożonej według stopnia ich witalności, która pokazuje m.in. z jaką częstotliwością przedstawiciele różnych mniejszości słowiańskich używają swoich języków, użytkownicy języka polskiego mają współczynnik 38 i tym samym zajmują dalsze miejsce niż znacznie mniejsze społeczności, np. Bułgarów (56), Ukraińców (59) lub Bośniaków/Chorwatów/Serbów (60). Język rosyjski ze współczynnikiem 65 zajmuje miejsce pierwsze.

W ostatnich latach daje się zaobserwować w Niemczech wzrost zainteresowania młodzieży słowiańskojęzycznej krajami jej pochodzenia (lub pochodzenia rodziców). Często młodzi ludzie postrzegają swoją dwujęzyczność jako zaletę na rynku pracy, o czym świadczy ich znacząca liczba wśród studentów wydziałów slawistyki i kierunków translatorskich na uczelniach wyższych w Niemczech. Zdają sobie sprawę z tego, że w przeciwieństwie do swoich kolegów, posługujących się tylko językiem niemieckim, znajdują się w szczególnej sytuacji. Aby sprostać ich wymaganiom, Uniwersytet we Freiburgu przygotowuje dla nich w ramach projektu specjalne materiały dydaktyczne.

Podczas gdy angielski i niemiecki są najważniejszymi językami obcymi w polskich szkołach, język polski w niemieckich szkołach ma niewielkie znaczenie. Nie zmienia tego fakt, że dostrzega się wzrost zainteresowania językiem polskim oraz że pojawia się coraz więcej ofert kursów języka polskiego. Dotyczy to przede wszystkim regionów przygranicznych w Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Brandenburgii i Saksonii. W niektórych zachodnich krajach związkowych, np. w Bremie, Hamburgu, Hesji, Nadrenii Północnej-Westfalii oraz Nadrenii-Palatynacie – jeśli są osoby zainteresowane – są dla nich prowadzone lekcje języka polskiego. Zgodnie z danymi Konferencji Ministrów Oświaty i Kultury w roku szkolnym 2011/2012 liczba uczniów języka polskiego w niemieckich placówkach edukacyjnych wynosiła około 8300 (Kultusministerkonferenz 2012: 16).

Niemcy jako kraj imigracyjny – wielojęzyczność w Niemczech

Napływ osób polskojęzycznych do Niemiec powinien być rozpatrywany w kontekście obserwowanego od początku lat 50. przekształcania się Republiki Federalnej Niemiec w kraj imigracyjny (*Einwanderungsland*). W niemieckiej polityce przez długi czas nie zadawano sobie pytań związanych z wyzwaniem imigracji i nie doceniano szans, jakie stwarzała. Niemcy „nie oswoili się jeszcze ze swoją rolą kraju imigracyjnego [...]”¹ (Achterberg 2005: 19). Ostatnio można jednak zaobserwować zmianę nastawienia do imigrantów oraz starania, aby skorygować błędy popełnione w przeszłości. Aby lepiej zrozumieć migracje, coraz częściej używa się terminu *Migrationshintergrund* (‘tło migracyjne’), który odnosi się nie tylko do imigrantów, ale również do ich dzieci urodzonych w Niemczech (druga generacja), w przypadku gdy co najmniej jeden z ich rodziców wyemigrował do Niemiec. Narodowość emigrantów nie odgrywa w tym wypadku żadnej roli, co ma tę zaletę, że terminem tym obejmuje się także duże pod względem liczebności grupy ludności niemieckiego pochodzenia, które wyemigrowały z Polski, Rosji czy Kazachstanu. Z drugiej jednak strony nie bierze się pod uwagę różnic pomiędzy np. córką matki z Górnej Frankonii i ojca z Dolnej Austrii a synem matki z Tajlandii i ojca z Azji Mniejszej, co powoduje, że stosowana nazwa odnosi się do grupy charakteryzującej się ogromnym zróżnicowaniem kulturowym i językowym.

Znaczenie dla przyszłego rozwoju Republiki Federalnej Niemiec ma przede wszystkim fakt, że w niektórych regionach zachodnich Niemiec czy dzielnicach Berlina wśród dzieci poniżej dziesiątego roku życia więcej niż 40 procent stanowią dzieci z tłem migracyjnym (Statistisches Bundesamt 2013: 19). Stwarza to przede

¹ Wszystkie tłumaczenia niemieckojęzycznych cytatów Joanna Sulikowska-Fajfer.

wszystkim trudność nauczycielom prowadzącym lekcje po niemiecku w klasach, w których prawie wszyscy uczniowie znają ten język w stopniu niewystarczającym. Problem ten potęguje dodatkowo fakt, że rodzice niemieckojęzycznych uczniów starają się unikać takich szkół. Aby wyjść uczniom naprzeciw i aby sprostać temu wyzwaniu, nauczyciele biorą udział w organizowanych specjalnie w tym celu szkoleniach językowych.

Uwe Hinrichs zauważa, że nie tylko języki emigrantów ulegają wpływowi języka niemieckiego, ale że zachodzi także proces odwrotny i ubolewa nad tym, że „lingwistyka [...] w kwestiach migracji i jej wpływu na język niemiecki wykazuje do dnia dzisiejszego osobliwą bierność” (Hinrichs 2013: 11). Powściągliwość tę tłumaczy z jednej strony panującą w Niemczech polityczną poprawnością polityczną i strachem, „że poprzez zbyt dokładną analizę kontaktów i konfliktów językowych [...] przypadkowo można popaść w pułapkę dyskryminacji” (Hinrichs 2013: 18) oraz można zostać posądzonym o ksenofobię. Z drugiej strony złożona sytuacja językowa na niemieckich ulicach jest trudna do zinterpretowania przez specjalistów pojedynczych filologii i wymaga współpracy turkologów, sławistów, arabistów i innych filologów (Hinrichs 2013: 19).

Badania nad językiem polskim w Niemczech

Po opublikowaniu w końcu lat 30. XX w. monografii Witolda Doroszewskiego na temat języka polskiego w USA (Doroszewski 1938), polscy naukowcy nie kontynuowali badań w tej dziedzinie. Dopiero od lat 80., a szczególnie po upadku komunizmu, język polonijny stał się przedmiotem zainteresowania polonistyki w Polsce (Miodunka 1990b: 18). Świadczą o tym m. in. prace: Szlifarsztejnowej (1981), Miodunki (1990a), Markowskiego (1992), Szydłowskiej-Ceglowej (1992), Dubisza (1997). W ostatnich latach także w Niemczech dało się zaobserwować większe zainteresowanie językiem polskim, podobnie jak wcześniej językiem tureckim oraz rosyjskim. Świadczą o tym projekty naukowe, które były realizowane m.in. na uniwersytetach we Freiburgu (we współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim), w Hamburgu, Lipsku i Bochum, dotyczące języka polskiego w Niemczech oraz wpływu niemiecko-polskiej dwujęzyczności na język niemiecki L2 lub polski L1 (i odwrotnie). Badania te były prowadzone z różnych perspektyw (zob. Wegener (1992), Wiemer (1997), Brehmer (2008), Brehmer und Czachór (2012), Brehmer und Rothweiler (2012), Anstatt (2013). Pod koniec pierwszej dekady XXI w. powstały pod kierunkiem Alicji Nagórko na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie liczne prace dyplomowe na temat języka polskich emigrantów (Nagórko 2012).

Analizy języka osób polskojęzycznych w Niemczech są prowadzone w ramach: lingwistyki migracji, badania kontaktów językowych i wielojęzyczności, witalności etnolingwistycznej, przyswajania języków obcych lub dwujęzyczności. Przedmiotem zainteresowania jest przy tym głównie język osób, które nie wychowywały się w kraju rodziców, czyli w Polsce, lecz już we wczesnym dzieciństwie przeprowadziły się do Niemiec lub się tam urodziły. Osoby te nazywane są w lingwistyce migracji *pokoleniem drugiej generacji (heritage speakers)*. Znajomość języka polskiego nie jest w tej grupie perfekcyjna, czasem pozostawia wiele do życzenia, co wynika najprawdopodobniej z braku wykształcenia w polskiej szkole oraz związanym z tym brakiem kontaktu z językiem ojczystym. Również dom rodzinny odgrywa tu niemałą

rolę: rodzice, którzy obawiają się o integrację swoich dzieci z otoczeniem, rozmawiają z nimi w języku niemieckim lub używają *Code-Switching*, co uniemożliwia poprawne nabycie języka polskiego.

Georges Lüdi zwraca uwagę, że dwujęzyczność i dwukulturowość tej grupy stanowi bardzo często tylko fazę przejściową na drodze ku pełnej asymilacji i związanej z tym jednojęzyczności trzeciego pokolenia (*model trzech pokoleń*) (Lüdi 2011: 22). Model ten można odnieść w szczególności do przesiedleńców z Polski, którzy są dobrze zintegrowani, obywatelstwo niemieckie otrzymują „od ręki”, bez oczekiwania i zwykle nie planują powrotu na stałe do Polski. Vladislava Warditz zwraca uwagę, że inaczej jest z przesiedleńcami z krajów byłego Związku Radzieckiego: „[...] w porównaniu do diaspory rosyjskiej diaspora polska jest bardziej skłonna do asymilacji kulturowo-językowej”² (Warditz 2013: 306). Jörn Achterberg tłumaczy szybszą asymilację Słowian zachodnich w porównaniu do Słowian wschodnich i południowych mniejszymi różnicami kulturowymi między Niemcami a krajami zachodniosłowiańskimi: Polacy ze swoją „mentalnością i tożsamością [...] czują się w Niemczech pewniej niż inni Słowianie zachodni” (Achterberg 2005: 235).

Język polski w Niemczech – możliwe kierunki rozwoju

Powszechna wśród Polaków dwujęzyczność prowadzi do tego, „że polszczyzna ulega zmianom, polegającym na używaniu [...] obcych elementów językowych. W ten sposób powstaje odmiana polszczyzny różna od odmian, których używa się w Polsce” (Miodunka 1990b: 14). Tak właśnie powstaje i rozwija się *język polonijny*. Język ten można opisać jako dialekt czerpiący z dwóch języków i w zależności od tego, czy w kontakt ten wchodzi ze sobą języki spokrewnione, czy nie, cechuje go duża różnorodność. (Miodunka 1990b: 14). Poza tym do interferencji językowej (w języku polskim) dochodzi niezależnie od intensywności kontaktów pomiędzy językami polskim i obcym. Ma to miejsce głównie wtedy, kiedy zachodzi „extensive bilingualism on the part of the borrowing-language speakers“ (Thomason und Kaufman 1991: 48).

Fenomen ten dotyczy polskojęzycznej społeczności w Niemczech i szczególnie nasila się od drugiego pokolenia. Ponieważ znajomość języka niemieckiego w dalszym ciągu jest warunkiem integracji i szeroko rozumianego awansu, pokolenie to jest poddawane silnej presji kulturowej oraz, co za tym idzie, presji językowego dopasowania się. To z kolei jest następnym warunkiem ewentualnego „heavy structural borrowing” (Thomason und Kaufman 1991: 75). Z tego względu można się spodziewać, że język polski w Niemczech obok dużej liczby zapożyczeń leksykalnych nacechowanych kulturowo, syntaktycznych germanizmów czy szeroko rozpowszechnionego *Code Switching*, będzie zawierał także zapożyczenia strukturalne. Odstępstwa od normy w tekstach współczesnej polszczyzny pojawiają się bowiem głównie wtedy, gdy wchodzi ona w kontakt z językiem, który różni się od niej gramatycznie lub typologicznie, w tym wypadku z językiem niemieckim. Może to wywoływać u mówiących wahania dotyczące wyboru aspektu lub form deklinacyjnych, zwłaszcza jeśli chodzi o rzeczowniki żywotne rodzaju męskiego. Również formy wołacza, zaprzeczenia w dopełniaczu oraz samogłoski nosowe mogą zanikać szybciej niż to ma

² Tłumaczenie z języka rosyjskiego Kai Witzlack-Makarevich.

miejsce w języku polskim używanym w Polsce. Ponieważ język niemiecki w przeciwieństwie do polskiego nie jest językiem *pro-drop*, można spodziewać się ponadto częstego używania zaimków osobowych. Poza tym jest również możliwe, że fonem /r/ będzie artykułowany nie – jak w języku polskim – jako głoska przedniojęzykowo-dziąsłowa, lecz jako głoska uwularna (języczkowa), występująca w języku niemieckim.

Efekty tych procesów widać dziś w wielu wypowiedziach niemieckich użytkowników polszczyzny. Niewykluczone, że w znormalizowanym języku polskim pojawią się w dalszej perspektywie takie same zmiany, jakie dziś obserwujemy w przypadku języka polskiego w Niemczech.

Hamburska baza danych

Na potrzeby tego artykułu analizowano materiał pochodzący z Hamburskiej Bazy Danych Języka Polskiego w Niemczech (HamCoPoliG, Hamburger Zentrum für Sprachkorpora; Czachor 2012)³. Zawiera ona około 350 wywiadów z 90 polskojęzycznymi osobami. Materiał ten umożliwia empiryczne badania języka polskiego w Niemczech. Oczywiście, w przypadku badań tego typu istnieje niebezpieczeństwo, że osoby biorące w nim udział, mając świadomość brania udziału w badaniach, mogą bardziej kontrolować swoje wypowiedzi niż ma to miejsce w spontanicznej sytuacji komunikacyjnej. Samokontrola ta wypacza w jakimś stopniu wyniki analizy. W związku z tym Alicja Nagórko pisze, że „[i]nformatorzy traktują wywiad z językoznawcą jako okazję samoidentyfikacji” (Nagórko 1997: 184). Potwierdzeniem może być rzadsze używanie przez nich zapożyczeń, niż ma to miejsce w codziennym użytkowaniu języka polskiego w Niemczech. Także *code-switching* nie jest przez badanych używany tak często, jak można by było się tego spodziewać.

Innym zastrzeżeniem może być niezbyt duża liczba nagranych wywiadów. Jednak jak zauważa Carmen Scherer, „nawet baza danych posiadająca dziesięć lub dwadzieścia tysięcy słów jest wiarygodnym źródłem informacji i daje odpowiedź na postawione tezy” (Scherer 2006: 7). Jedna trzecia osób biorących udział w projekcie to przedstawiciele wyżej wspomnianego *pokolenia drugiej generacji*. Wszystkie podane niżej przykłady pochodzą z wywiadów przeprowadzonych z osobami z tej grupy. Na podkreślenie zasługuje fakt, że prawie wszystkie te osoby ukończyły studia lub przynajmniej mają maturę. Można z tego wnosić, że język, w którym zdobywają wykształcenie, tzn. język niemiecki (L2), mają opanowany na bardzo wysokim poziomie.

Odstępstwa od normy języka polskiego w wypowiedziach przedstawicieli pokolenia drugiej generacji

Analiza wywiadów hamburskiej bazy danych wykazała wymienione poniżej odstępstwa od normy w polszczyźnie *pokolenia drugiej generacji*. Pomimo wspomnianych wcześniej problemów metodologicznych (ilość przeprowadzonych wywiadów, ponadprzeciętne wykształcenie osób badanych, prawdopodobna samokontrola językowa podczas wywiadów), dane te dają dobry ogląd języka

³ Autorzy chcieliby podziękować panu profesorowi Brehmerowi za udostępnienie tego materiału.

polskiego używanego przez *pokolenie drugiej generacji* w Niemczech. Materiał zanalizowany na potrzeby tego artykułu nie może być jednak w żadnym stopniu rozumiany jako reprezentatywny dla całości języka tej grupy. W tym celu konieczne są dalsze badania.

Zapożyczenia (fonetyczna i gramatyczna asymilacja)

(a) tam się przesiadam [...] do *ubany* (dt.: die U-Bahn) → pl. do metra [G1P04: Tagesablauf]

(b) jadę do *stadparku* (dt.: der Stadtpark) → pl. jadę do parku miejskiego [G1P05: Tagesablauf]

(c) później *esbanem* (dt.: die S-Bahn) → pl. szybka kolej miejska [G1P14: Tagesablauf]

Zapożyczenia: discourse particle (partykuły metatekstowe)

(a) tam ludzi są więcej tacy *naja* nie robią sobie takich problemów [G1P29: Urlaub]

(b) *naja* i przyszedliśmy tam [G1P07: Urlaub]

(c) mi się wydaje że świat za tysiąc lat *also* będzie dużo miał [G1P30: Zukunft]

Kalki językowe

(a) *miałam strach* (dt.: Ich hatte Angst.) → pl.: bałam się [G1P09: Urlaub]

(b) nasz hotel też był bardzo *słodki* (dt.: süß) → pl.: ładny, przytulny [G1P09: Urlaub]

(c) codziennie *robiliśmy sport* (dt.: Sport machen) → pl.: uprawiać sport [G1P25: Urlaub]

Code-Switching

(a) całe ciało było masowane *bis zu den Füßen* → pl.: od stóp do głów [G1P09: Urlaub]

(b) to może wszystko *aussterben*, nie wiem jak to po polsku → pl.: wymrzeć/wymierać [G1P13: Zukunft]

(c) *in der Zwischenzeit also* od dzisiaj → pl.: w międzyczasie [G1P19: Zukunft]

Nieprawidłowe użycie aspektu czasownika

(a) nie wiem to może ludzie więcej czasu będą *spędzić* w domu → pl.: spędzać [G1P04: Urlaub]

(b) trzeba się dużo uczyć i dużo czasu *spędzić* w szkole → pl.: spędzać [G1P04: Tagesablauf]

(c) to znaczy, że zawsze wieczorem wszystko na następny dzień *przygotuję* → pl.: przygotowuję [G1P08: Urlaub]

Błędne użycie form czasownika

(a) no ja w ogóle nikogo nie *znała* → pl.: nikogo nie znałam [G1P07: Urlaub]

(b) jak w ogóle *będzie* autobusy → pl.: będą autobusy [G1P04: Urlaub]

(c) warto na przykład *powiedzać* swoich znajomych → pl. odwiedzić [G1P01: Tagesablauf]

Błędna rekcja (problemy z dopełniaczem)

(a) się nauczyć *angielski język* → pl.: nauczyć się języka angielskiego [G1P25: Urlaub]

(b) już nie potrzebujemy *dom* → pl.: nie potrzebujemy domu [G1P04: Urlaub]

(c) nie wiem czy potrzebuję jeszcze *coś* do szkoły czy nie → pl.: potrzebować czegoś [G1P04: Tagesablauf]

Użycie narzędnika z przyimkiem

(a) do Paryża *z pociągiem* (dt.: *mit dem Zug*) → pl.: do Paryża pociągiem [G1P03: Urlaub]

(b) byliśmy *ze samolotem* (dt.: *mit dem Flugzeug*) → pl.: byliśmy samolotem [G1P03: Urlaub]

(c) pojechaliśmy *z autem* (dt.: *mit dem Auto*) → pl.: pojechaliśmy autem [G1P07: Urlaub]

Degradacja języka czy ekonomia językowa?

Narzuca się pytanie, czy rzeczywiście wszystkie odstępstwa od normy, z którymi mamy do czynienia w języku pokolenia drugiej generacji, należy uznać za *degradację języka* (*language attrition*). Pytanie to należy zadać przede wszystkim wtedy, kiedy naruszanie normy języka polskiego sprzyja lepszemu dopasowaniu się do wymagań komunikacyjnych w Niemczech, które różnią się przecież od tych w Polsce. Właśnie funkcja komunikacyjna języka może przyczynić się w dalszej perspektywie do stabilizacji języka polskiego w Niemczech. Zapożyczenia z języka niemieckiego mają bowiem ważną komunikacyjną funkcję: w momencie, kiedy brakuje polskiego określenia lub nie można jednoznacznie nazwać danego zjawiska, mogą one wypełnić luki semantyczne. Wymaga tego ekonomia językowa, a sytuacja ta, dzięki dwujęzyczności opisywanej grupy, nie prowadzi do problemów w komunikacji.

Na ten aspekt zwraca uwagę także Alicja Nagórko, pisząc: „mówiący decyduje się na komunikacyjnie, a nie systemowo, adekwatne środki wyrazu“ (Nagórko 1997: 183). Potwierdzają to również badania Emilii Tabert, dotyczące języka polskojęzycznych studentów, którzy dopiero „po zdaniu egzaminu dojrzałości w Polsce przyjechali do Niemiec, aby tu kontynuować studia lub zacząć je od początku” (Tabert 2009: 33). Jako przykłady zapożyczeń wypełniających luki semantyczne podaje wyrazy: *Weinschorle* ‘wino z wodą mineralną lub lemoniadą’, *Apfelschorle* ‘gazowany napój jabłkowy’, *WG/Wohngemeinschaft* ‘grupa ludzi wspólnie wynajmująca mieszkanie’, *Volkshochschule* ‘szkoła oferująca kursy dla dorosłych’, *Lohnsteuerkarte* ‘karta podatku od wynagrodzeń’, *Hartz IV* ‘świadczenia socjalne dla ludzi bezrobotnych’. W pewnych okolicznościach można sobie wyobrazić, że zapożyczenia z języka niemieckiego mogą wejść do użycia w znormalizowanym języku polskim właśnie poprzez wpływ języka polskiego na obczyźnie⁴.

⁴ Tak jest na przykład w języku rosyjskim, w przypadku wyrazu *термин* (w sensie: *записьнаприем*), które jest używane na oficjalnej stronie internetowej konsulatu rosyjskiego w Bonn (Konsulat der Russischen Föderation in Bonn).

Podsumowanie

Od lat 50. XX wieku Republika Federalna Niemiec zmienia się stopniowo w kraj imigracyjny, a języki imigrantów, w tym m.in. polski i rosyjski, coraz częściej stają się przedmiotem badań językoznawczych. Analizowany jest także przez germanistów zajmujących się językiem niemieckim jako drugim (*Deutsch als Zweitsprache*) wpływ tych języków na sposób porozumiewania się imigrantów po niemiecku.

Heterogeniczna społeczność polskojęzyczna ma swoje miejsce na językowej mapie Niemiec, mimo że jest mniej zauważalna niż np. społeczność rosyjskojęzyczna. W szczególności język pokolenia drugiej generacji (*heritage speakers*) różni się od znormalizowanego języka polskiego. Liczne odstępstwa od normy w wypowiedziach tej grupy osób mogą być wynikiem kontaktu z językiem niemieckim, niekompletnym przyswojeniem polskiego (L1) lub jego sporadycznym używaniem, mogą też być efektem wpływu gwar śląskich. Szczególnie w odniesieniu do ostatniego czynnika należałoby w każdym przypadku potwierdzić śląskie pochodzenie badanych osób, co jednak nie zawsze jest możliwe.

Jeśli chodzi o charakterystykę języka polskiego używanego w Niemczech, to obok zapożyczeń i code-switching mamy w nim do czynienia z kalkami z niemieckiego, z błędami w stosowaniu form koniugacyjnych i deklinacyjnych, rekcji oraz aspektu czasownika. W szczególności aspekt ma - zdaniem Tanji Anstatt - istotne znaczenie w ocenie kompetencji dotyczącej posługiwania się językiem polskim. Badaczka uważa, że umiejętność właściwego stosowania aspektu jest miernikiem poziomu znajomości języka polskiego (Anstatt 2013: 28). Badając język polski pokolenia drugiej generacji imigrantów, stwierdziła wyraźne braki, jeśli chodzi o umiejętność poprawnego używania przez nich par aspektowych. (Anstatt 2013: 27). Oprócz tego u niektórych badanych można było zauważyć nieuwzględnianie nosowości przy wymawianiu samogłosek nosowych, problemy z artykulacją /r/ jako głoski przedniojęzykowo-działkowej oraz niemiecki akcent.

Bibliografia:

- Achterberg J., 2005, *Zur Vitalität slavischer Idiome in Deutschland : eine empirische Studie zum Sprachverhalten slavophoner Immigranten*, München.
- Anstatt T., 2013, *Polnisch als Herkunftssprache: Sprachspezifische grammatische Kategorien bei bilingualen Jugendlichen* [w:] S. Kempgen et al. (red.), *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress Minsk 2013*, München et al, s. 25–35.
- Brehmer B., 2008, *Morphologische Integration aktueller lexikalischer Transfers aus dem Deutschen bei polnisch-deutschen Bilingualen* [w:] B. Brehmer et al. (red.), *Aspekte, Kategorien und Kontakte slavischer Sprachen. Festschrift für Volkmar Lehmann zum 65. Geburtstag*, Hamburg, s. 57–74.
- Brehmer B., Czachór A., 2012, *The formation and distribution of the analytic future tense in Polish-German bilinguals* [w:] K. Braunmüller, C. Gabriel (red.), *Multilingual individuals and multilingual societies*. Amsterdam, s. 297–314.
- Brehmer B., Rothweiler M., 2012, *The acquisition of gender agreement marking in Polish: A study of bilingual Polish-German-speaking children* [w:] K. Braunmüller, C. Gabriel (red.), *Multilingual individuals and multilingual societies*, Amsterdam, s. 81–100.
- Czachor A., 2012, *Polish-German bilingual corpus: collecting and analysing written and spoken data for investigating contact-induced change* [w:] T. Schmidt, K. Wörner (red.), *Multilingual Corpora and Multilingual Corpus Analysis*, Amsterdam.

- Doroszewski W., 1938, *Język polski w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa.
- Dubisz S. (red.), 1997, *Język polski poza granicami kraju. Najnowsze dzieje polszczyzny*, Opole.
- Hinrichs U., 2013, *Multi Kulti Deutsch. Wie Migration die deutsche Sprache verändert*, München.
- Kaluza A., 2002, *Zuwanderer aus Polen in Deutschland*. [w:] *UTOPIE kreativ* (141/142), s. 699–709. http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/141_142_kaluza.pdf [30.10.2014].
- Konsulat der Russischen Föderation in Bonn:
Порядок предварительной записи на приём в консульстве.
<http://www.ruskonsulatbonn.de/ru/index.php/menu-grajdanstvo/zapis-na-prijom.html> [01.11.2014].
- Kultusministerkonferenz (2012): *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland. Kultusministerkonferenz*.
http://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/1991/1991_08_22-Situation_Polnischunterricht.pdf [30.10.2014].
- Georges G., 2011, *Neue Herausforderungen an eine Migrationslinguistik im Zeichen der Globalisierung* [w:] Thomas Stehl (red.), *Sprachen in mobilisierten Kulturen: Aspekte der Migrationslinguistik*, Potsdam, s. 15–38.
- Markowski A., 1992, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa.
- Miodunka W., (red.), 1990, *Język polski w świecie. Zbiór studiów*, Kraków.
- Miodunka W., 1990b, *Wstęp* [w:] W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie. Zbiór studiów*, Kraków.
- Nagórko A., 1997, *Język polski w Niemczech* [w:] S. Dubisz (red.), *Język polski poza granicami kraju. Najnowsze dzieje polszczyzny*, Opole, s. 174–187.
- Nagórko A., 2012, *Polszczyzna w diasporze - jak mówią polscy studenci niemieckich uczelni?* [w:] H. Kurek (red.), *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym. Prace przygotowane na XV Międzynarodowy Kongres Slawistów Mińsk 2013*, Kraków, s. 143–153.
- Scherer C., 2006, *Korpuslinguistik*, Heidelberg.
- Statistisches Bundesamt, 2013, *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Bevölkerung mit Migrationshintergrund. Ergebnisse des Mikrozensus 2012*, Wiesbaden.
- Szlify-Sztejnowa s., 1981, *Z badań nad językiem polskim środowisk emigracyjnych*, Wrocław.
- Szydłowska-Ceglowska B. (red.), 1992, *Polonia w Europie. Prace zbiorowe*, Poznań.
- Tabert E., 2009, *Polnisch der polnischen Studierenden in Berlin. Ein Beitrag zur Sprachkontaktforschung* (komputeropis pracy magisterskiej), Humboldt Universität Berlin.
- Telus M., 2013, *Die Situation der polnischen Sprache in Deutschland* [w:] *Polnisch in Deutschland. Zeitschrift der Bundesvereinigung der Polnischlehrkräfte* (1), s. 8–21. http://polnischunterricht.de/wp-content/uploads/2013/01/polski_w_niemczech.pdf [30.10.2014].
- Thomason S.G., Terrence T., 1991, *Language contact, creolization and genetic linguistics*, Los Angeles.
- Warditz V., 2013, *Языки славянских диаспор: актуальный статус, проблемы и перспективы* [w:] S. Kempgenetal. (red.), *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress Minsk 2013*, München, s. 303–312.
- Wegener H., 1992, *Kindlicher Zweitspracherwerb. Untersuchungen zur Morphologie des Deutschen und ihrem Erwerb durch Kinder mit polnischer, russischer und türkischer Erstsprache. Eine Längsschnittuntersuchung* (praca habilitacyjna), Augsburg.
- Wiemer B., 1997, *Diskursreferenz im Polnischen und Deutschen: aufgezeigt an der narrativen Rede ein- und zweisprachiger Schüler*, München.

Ždanova V., 2012, *Язык русской диаспоры: к проблеме типологии морфологических и синтаксических характеристик* [w:] J. Apresjan et al. (red.), *Meaning, Texts and other Exciting Things. A Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Professor Igor A. Mel'čuk*, Moskva, s. 682–695.

Polnisch in Deutschland: Die Sprache der Generation der Herkunftssprecher

Zusammenfassung:

Seit den 1950er Jahren hat sich die Bundesrepublik Deutschland immer mehr zu einem Einwanderungsland entwickelt. Die Herkunftssprachen dieser Zuwanderer, darunter vor allem Polnisch und Russisch, sind in letzter Zeit verstärkt ins Blickfeld sprachwissenschaftlicher Untersuchungen gerückt. Ferner werden auch die Auswirkungen dieser Herkunftssprachen auf das Deutsche ihrer Sprecher von der Germanistik (Deutsch als Zweitsprache) erforscht. Die heterogene polnische Sprachgemeinschaft ist fest in Deutschland etabliert, wenn auch weniger präsent als etwa die russische. Insbesondere das Polnische der zweiten Einwanderergeneration, der sogenannten Herkunftssprecher (heritagespeakers), weist Unterschiede zum Standardpolnischen auf. Neben den zu erwartenden Entlehnungen und dem Code-Switching können etwa Unsicherheiten im Bereich der Verbal- und Nominalflexion, bei der sowie beim Umgang mit den Verbalaspekten festgestellt werden. Die aufgeführten Beispiele vermitteln einen fundierten Einblick in das von dieser Generation in Deutschland verwendete Polnisch, sollen aber nicht den Anspruch erheben, allgemeingültige Aussagen bezüglich des Sprachgebrauchs dieser Gruppe zu treffen. Hierzu sind weitere Untersuchungen erforderlich.